

ТВОРЧИСТЬ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: АСПЕКТ ІДЕНТИЧНОСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 2(32) 2014
УДК 821.161.2-1.09"19"

Голембовська Т. Творчість Олени Теліги в літературознавчих дослідженнях: аспект ідентичності; 18 стор.; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. У статті розкрито творчість Олени Теліги в рецепції української критики крізь призму проблеми ідентичності, виділено основні етапи історіографії літературознавчої телігії.

Ключові слова: ідентичність, рецепція, критика, стаття, нарис, огляд.

Сучасні гуманітарні науки, зокрема літературознавство, зацікавлені у вивченні найрізноманітніших антропологічних аспектів ідентичності – фундаментальної категорії людського буття, яка означає як неповторну індивідуальну самість особистості, так і нерозривні живильні її зв'язки з соціумом – ріднею, соціальною групою, нацією, людством. Канадський антрополог М. Перессіні так висловився про екзистенціальне значення категорії ідентичності: «Подібно до концепцій, що служать нам для визначення речей та ідей, категорії ідентичності дають нам можливість зрозуміти та “схопити” дійсність. У світі, що невпинно змінюється, вони дають нам змогу називати самих себе і назвати інших, виробити думку про те, ким ми є і ким є інші, визначити своє власне місце і місце інших у світі та в суспільстві. Подібно до уяви або релігії ідентичність перетворює хаос на лад і надає світові форми, вносячи в нього сенс» [17, с. 16-17]. Ідентичність – це самовизначення особи в соціумі, усвідомлення нею власної причетності до нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо. В сучасному світі помітно посилюються глобалізаційні процеси, які загрожують уніфікацією та знеособленням. Один із надійних шляхів протидії цим явищам полягає в науковому вивченні і повсякчасній актуалізації в суспільній свідомості культурного життя і творчої спадщини видатних постатей. Так культурні особливості етносів набирають особливої ваги і отримують перевагу перед універсальним підходом до людської природи, заснованим на асиміляції.

Окрім науки, котра не є всесильною, бо ще не спроможна відповісти на безліч питань, які хвилюють нас уже сьогодні, міф, традиційний обряд і мистецтво є важливими інструментами самоусвідомлення людини і творення відчуття безпосереднього її зв'язку із соціумом. А з-поміж літературних родів особливою витонченістю в художній передачі людських почуттів і переживань думок і настроїв – як інтимних, так і громадянських – вирізняється лірика. Саме тому вив-

чення способів, характеру й наслідків виразу ідентичності засобами цього літературного роду є важливим завданням на шляху осягнення художнього образу. З цього погляду надзвичайно цінним є досвід таких митців, як Олена Теліга, чие героїчне життя і пристрасна поетична творчість перебували в цілковитій взаємовідповідності і гармонійній цілісності, вражаючи сучасників і нащадків безмежно ширістю і незрадливою послідовністю. В особистому житті поетеси і в її творчості спостерігаємо надзвичайно активний процес самоотождення з різними аспектами особистого і громадського життя. Лірика Олени Теліги володіє магічною здатністю творити у свідомості сучасників розуміння сенсу людської екзистенції, відчуття єдності людського «Я» з національною та загальнолюдською спільнотою. Як зразок вдумливої і сміливої, привселюдно маніфестованої національної, політичної, гендерної та естетичної самоідентифікації, її поезія й сьогодні надихає читача на відстоювання особистого і громадянського «Я» у повсякденному житті.

Хоча творча спадщина Олени Теліги невелика за обсягом (до сучасного читача дійшло 38 поезій, одне оповідання, 16 публіцистичних творів та рецензій і 65 листів), за майже вісім десятиліть, що минули з часу перших відгуків на її твори, опубліковано сотні наукових розвідок, публіцистичних нарисів і художніх полотен, присвячених «поетці вогнених меж». Ці жанрово найрізноманітніші тексти появлялися поступово, з кожним десятиліттям дедалі чіткіше вимальовуючи профіль мужньої поетеси на тлі буремного часу. Можемо стверджувати, що унікальність Олени Теліги-лірика помітна на лише тлі попередників, а й сучасників. Навіть у контексті Празької школи і найближчого вісниківського оточення вона вражає особливими прикметами, як-от майже цілковитою відсутністю історіософських мотивів та образів фольклорного походження, притаманних для більшості її колег по перу, специфічною трансформацією національного міфу в особистісну візію Батьківщини, незалежним від тогочасних модних феміністичних течій трактуванням найінтимніших почуттів любові і дружби, взаємин між чоловіком і жінкою тощо.

Осмилення проблем літературознавчої телігіани чи, точніше, можливих шляхів майбутнього її розвитку, розпочалося вже в перші повоєнні роки. Ю. Шевельов під псевдонімом «Гр. Шевчук» видрукував у першому числі місячника «Арка» за 1947 р. статтю «Без металевих слів і без зідхань даремних», в якій розмірковував про три етапи, якими може розвиватися дослідження життя і творчості Олени Теліги. «Оцінка творчості тих письменників, які переживають своє покоління, звичайно переходить три етапи. Спершу оцінка сучасників. Volens-polens вона зв'язана з оцінкою особи творця. Критик або читач, що найбільше прагнув об'єктивності, все-таки не можуть цілковито абстрагуватися від образу особи, від її вдачі, суспільної позиції й ролі, даних біографії. Потім приходять друге покоління, не знайоме вже з особою творця. Перед ним – тільки твори, твори як такі. Йому розповідають епізоди з життя письменника, але воно відмахується: нащо нам це, ось твори – і тільки вони нас цікавлять. І вже згодом інтерес до творів зростає новий інтерес до особи творця: армія біографів, бібліографів, причинкарів і істориків літератури накидається на всі сліди земного буття письменника, реставрує кожний його крок і створює біографічний коментар до творів» [23, с. 452-453].

В основному, Ю. Шевельов мав, очевидно, рацію, бо сучасні історіографи практично підтверджують його еволюційну схему. Скажімо, О. Астаф'єв, розглядаючи прижиттєву критику, а відтак рецепцію творчості Олени Теліги в еміграційному літературознавстві, констатував «багатогранне відображення» цієї проблематики в різних методологічних аспектах [1, с. 13].

З огляду на специфіку досліджуваної проблематики, ми виділяємо три основні етапи історіографії досліджуваної проблеми, на кожному з яких літературознавство з дедалі більшим зацікавленням, глибшим пієтетом та досконалішим методологічним оснащенням осмислювало постать Олени Теліги. На кожному з тих етапів проблема ідентичності в ліриці О. Теліги збагачувалася новими аспектами:

– перший етап – прижиттєва критика (1935–1942): початкове формулювання стильової і світоглядної ідентифікації молодої поетеси;

– другий етап – літературознавча телігіана в діаспорі (з появи у 1946 р. першої збірки «Душа на сторожі» й до кінця 1980-х): становлення канонічного образу О. Теліги в мемуаристиці та інтерпретаційних працях;

– третій, сучасний, етап (з 1989 р., часу повернення спадщини Олени Теліги на Батьківщину, й дотепер): всебічний розвиток аналітичних та синтетичних досліджень.

Перший етап історіографії припадає на 1930-ті роки та початок Другої світової війни і

охоплює прижиттєву критику. Особливості цього початкового, прижиттєвого, етапу полягають у тому, що він мав форму безпосереднього діалогу між письменницею і громадськістю, у якому молода авторка самовизначалася, уточнюючи світоглядні свої позиції, полемізуючи з неприйнятними для неї поглядами, шліфуючи поетичну майстерність.

Розпочинається цей етап з публікації у «Віснику» 1928 року перших поетичних творів «Весняне» й «Тільки вечір злітає на місто...», у яких ліричне Я ідентифікує себе з молодістю, радістю, першим темливим коханням. Складні внутрішні перипетії знайшли відображення в її поезії, а джерелом натхненної лірики стала саме ота відроджена в її душі українськість. Отож не випадково увагу прижиттєвої критики привернули окремі важливі питання поетики ідентичності в ліриці Олени Теліги. Зокрема, в тогочасних відгуках йшлося про стильову та ідейну визначеність її лірики. Так, у статті «Ще раз про сіре, жовте і про Вістникову квадригу» Юрій Клен (О. Бурггардт) зарахував поетесу разом з Леонідом Мосендзом, Євгеном Маланюком та Олегом Ольжичем до «вісниківців», зауваживши: «На кожному поеті лежить немов священний обов'язок лицаря Граля, що його виконати він має перед культурою, яку одідичив і яка довірена його дбайливій охороні. Свідомий цього, не сміє він занапащувати скарбу і, на потіху юрбі, блазнем крутитися у вакханалії словоблудства» [5, с. 442]. Видрукувавши цю статтю в 1935 р. на сторінках «Вісника», Дмитро Донцов у редакційній примітці зазначив, що й її автора, Юрія Клена, так само варто зарахувати до згаданої групи. Відтак образне визначення «вісниківської квадриги», що його вперше запропонував Юрій Клен, набуло популярності з поправкою Д. Донцова і вживається й дотепер на означення цих п'ятьох національно заангажованих митців, талановитих представників неоромантичної течії в українській еміграційній поезії міжвоєнного двадцятиліття.

У своїй статті 1936 року Д. Донцов, з огляду на виразне світоглядне забарвлення творчості Олени Теліги та інших вісниківців, назвав їх «трагічними оптимістами» – прибічниками особливої філософії, котра «дає відвагу жити і вмирати» [4, с. 279]. Стаття «Трагічні оптимісти» стала важливою віхою на шляху освоєння творчості поетеси, оскільки не лише визначила місце поетеси в перших лавах літературного процесу, а й окреслила світоглядні координати цієї шляхетної жіночої душі, сповненої «подвійним смаком – меду і полину» [22, с. 37].

Поступово Олена Теліга ставала улюбленою публіки, особливо молодіжної аудиторії. Студент гуманістики Варшавського університету, поет Сергій Кушніренко присвятив їй вірш «Психопортрет» («Вісник» 1936), в якому було підкреслено молодечу жвавість і життєлюбність, що стру-

меніла і від постаті поетеси, і від її творчості: «...в елегантських, майстерних рядках, / Прибоєм хвилює життя надпочате» [14, с. 280]. А 1937 р. в молодіжному журналі «Дорога» Олег Штуль опублікував статтю «З ритмом життя», присвячену енергійній громадській і творчій діяльності поетеси.

Тоді ж критика звернула увагу й на виразну гендерну барву творчості молодої письменниці. Розмірковуючи в журналі «Новий час» під тим кутом зору про любовну лірику українських поетес, відомий критик С.-Ю. Пеленський вирізняв поезії Олени Теліги [16, с. 6]. Відтоді й до сьогодні чимало дослідників вивчають різні аспекти гордої жіночої сутності Теліжиної лірики, вписуючи її в сучасний дискурс гендерної інтерпретації літературних творів.

Початковий етап прижиттєвої критичної рецепції Олени Теліги завершився визнанням її заслуг перед літературою, що й було зафіксовано у книжці «Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» (Прага, 1942) Симона Наріжного. «Поважним доробком українські емігрантки можуть похвалитися також і в ділянці красного письменства», – констатував автор цієї підсумкової праці, назвавши поряд із Наталеною Королевою, Наталею Лівичкою-Холодною та іншими мисткинями Олену Телігу як «видатну українську поетку» [13, с.301].

Діалогічність цього етапу підкреслює й та обставина, що окремі поезії О. Теліги були фактично репліками поетеси у її розмовах зі своїми друзями (як-от вірші, прив'язані Н. Лівичкій-Холодній, В. Куриленкові, Л. Мосендзові), коханою людиною («Чоловікові») чи у стосунках із недругами («Чорна площа»). Поетеса брала активну участь у цьому публічному літературному спілкуванні і за посередництвом своїх статей, опублікованих у тодішній пресі.

Другий етап розпочався відразу по війні, коли вийшли друком посмертні збірки Олени Теліги «Душа на сторожі» (1946) та «Прапори духа» (1947), і друзі почали публікувати спогади про поетесу. Посмертні видання поезій О. Теліги було укладено на основі копії частини рукописного альбому поетеси, який загинув у гестапо в Києві. Цю копію зберіг очільник Культурної референтури ОУН, друг поетеси і перший її біограф Олег Штуль (псевдонім – Жданович). До збірки «Душа на сторожі» 1946 р. О. Жданович відібрав 21 поезію. Інші відомі друковані твори поетеси не потрапили до збірки, оскільки в перші повоєнні роки був утруднений доступ до повного комплексу періодичних видань з першодруками. У передмові, яка, напевно, належить Олегові Лашенку, котрий редагував збірку, вперше було поставлено проблему цілісності поетичної і громадянської постаті Олени Теліги: «Вірші ці – відомі зі сторінок журналів – в сукупності творять певного роду підсу-

мок мистецької та ідейної дороги поетки-революціонерки: починаючи з її молодечих поривів за далекими обряями й поступового усвідомлення себе й українського світа в поезії аж до включення в організовані лави української Революції» [21, с. 7]. У цьому першому синтетичному портреті поетеси бачимо зародження теми громадянського і творчого самовизначення, яка лейтмотивом проходить крізь усі наступні дослідницькі праці, присвячені ліриці поетеси.

1947 р., в п'ятиліття героїської загибелі поетки-революціонерки, видавництво «Сурма» видало її збірку «Прапори духа» з післямовою К. Гридня (Михайла Мухина), біографічним нарисом «На зов Києва» О. Ждановича (псевдонім Олега Штуля) і спогадом «Зустріч з Михайлом Телігою» С. Литвиненка. Впорядник О. Жданович видрукував тут 33 поезії за згаданою збереженою копією частини рукопису Олени Теліги та публікаціями в довоєнній пресі, переважно в «Літературно-науковому віснику» («Віснику»). У післямові К. Гридня (Михайла Мухина) вперше, хоч і дуже фрагментарно, було визначено родинне, товариське й літературне тло, на якому, на думку автора, варто осмислювати становлення Олени Теліги як громадянки і поетеси. Особливо важливий біографічний нарис О. Ждановича (Штуля) «На зов Києва» – ця праця, що належала другові поетеси, різносторонньо змалювала її постать і, хоча й містила низку неточностей, оскільки автор, не маючи доступу до джерел, покладався в багатьох випадках на пам'ять, заклала надійний фундамент для дослідження життя і творчості Олени Теліги.

Автори перших відгуків на збірку «Душа на сторожі» (Ганна Черінь, Оксана Лятуринська) поставили питання про енігматичний феномен Олени Теліги, намагаючись узгодити біографічний і ліричний профілі авторки. Так, у статті О. Лятуринської дуже добре відбито процес суперечливої ідентифікації Олени Теліги у свідомості публіки: на свої наполегливі питання «хто Теліга?» вона отримувала щоразу суперечливі відповіді («провінціальна панночка, закохана в берізки», «досить амбітна особа. Іноді уявляє себе ніфією», «вона прекрасна!»), аж поки не прийшла до переконання, що «...всі осуди були вірні. Хіба не подивугідно? Наскрізь жіноча, “провінціальна панночка, закохана в берізки” і так вирости й доконтати мужньо те, що доконала. Це – подвиг!» [9, с.447].

Серед перших аналітичних інтерпретацій була стаття В. Державина «Шлях до класицизму», яка з нагоди виходу у світ першої збірки Олени Теліги «Душа на сторожі» була надрукована в першому випуску альманаха «МУР. Література, мистецтво, критика» (Мюнхен, 1946). Основний наголос у цій статті В. Державин зробив на обґрунтуванні провідної своєї тези про належність поетеси до неокласицистичної стильової течії. І в

наступних своїх працях, як-от у статті «Заповіт Олени Теліги» (1952), він наполегливо виставляв неокласицизм поетеси насупроти тверджень про її неоромантичний («альбомний», за означенням Ю. Шевчука-Шевельова) характер.

У повоєнні десятиліття на еміграції вийшли книжка Дмитра Донцова «Поетка вогняних меж» (1953), цікаві дослідження Євгена Онацького та Олега Ждановича («Творче життя і геройська смерть Олени Теліги», 1949), Юрія Бойка («Олена Теліга як публіцистка і поетка», 1981), Юрія Шереха та інших видатних літературознавців.

Д. Донцов дав вражаючий потужною експресією портрет Олени Теліги, в якому міцно злотовані були особистісний і творчий профілі поетеси: «У тих, хто її знав, в їх пам'яті завше вона лишиться стрункою, різковирізьбленою, випнятою вгору, – вся тремтяча життям постать чарівної жінки і пророчиці, яка в свою темну епоху була на сполох». Критик-публіцист без вагань поставив поетесу поряд з найбільшими титанами національної культури [3, с. 7].

Добрірку творів О. Теліги та присвячених їй критичних розвідок, було вміщено у ґрунтовному виданні «Олена Теліга: Збірник» (Детройт, 1977; Київ, 1992), яке підсумувало півстолітню історію вивчення життя і творчості поетеси.

У повоєнні десятиліття появилася низка художніх творів Н. Лівницької-Холодної («За вогнем шарлату»), Г. Мазуренко («Пам'яті Олени Теліги»), О. Бабія («Пісня про Олену Телігу»), Є. Маланюка («А ще забуду тебе, Іерусалиме»), О. Лятуринської («Олені Телізі»), К. Штуль («Поверот»), у яких постає образ видатної сучасниці. Зокрема, тема вибору героїнею життєвого шляху відповідно до власної сутності (а це і є проблема особистісної самоідентифікації) звучить у п'єсі Катерини Штуль «Поверот», ідейним пуантом якої стала сцена рішучої відмови Олени Теліги у дні смертельної небезпеки евакуюватися з Києва, заснована на життєвому кредо поетеси: «Моєю мрією було завжди, щоб слова моєї поезії не розходились із моїми вчинками. Я Києва вдруге не покину. Надто довго чекала я на цей поворот і надто палко його бажала» [24, с. 389].

Із мемуарних свідчень та критичних інтерпретацій перед читачами поступово окреслилася хвилююча одиссея повернення молодої особи, вихованої в лоні російської культури, до «Ітаки» українства – рідної культури, мови своїх предків і власної ідентичності. Ясна річ, творилися і розвіювалися легенди, припущення і здогади про її походження, обставини життя та «гарячу смерть – не зимне умирання».

Наприклад, покликуючись на публікації архівознавців, Є. Маланюк наполягав на українському родоводі поетеси, твердо переконаний, що «все-таки походження і кров відобрають значно більшу роль, ніж прийнято думати» [10, с. 328]. І все ж, розмірковуючи над долями таких українок

за походженням, як Анна Горенко-Ахматова та Зінаїда Гіппіус, котрі пішли працювати на ниві російської культури, письменник пропонував у своїй «Розповіді про Лену» версію, в якій домінуючу роль у життєвому виборі Олени Теліги відіграла її особистість: «...вся її величезна наснага динамікою духовою і психічною пішла власне в батьківщину, тим більш сильно, тим більш динамічно, що вона дивилася на неї очима людини вже дорослої і вирослої поза батьківщиною. Це також має величезне значення, бо часом еміграція, чужина дає зовсім іншу перспективу. Крім того, вона вже дивилася крізь призму історії нашої долі земної, як народу, і тому всю свою величезну духову енергію вона вклала у велике почуття до Батьківщини» [10, с. 330]. Євген Маланюк писав, що особистість цієї жінки була більша за її літературну спадщину: «Вона вся, як істота, була якимось протестом проти сірости, проти безбарвности, нудоти життя... Це була людина, яка хотіла радості, хотіла барвистости, повноти, і ще раз радості, і ще раз радості з королівськими значеннями цього слова. Радості, неприступної для плебея. І думаю, що ця жадаба радості і повноти її штовхнула поцілувати Батьківщину востаннє» [10, с. 331].

Свідченням складного механізму національного самоусвідомлення став майже легендарний епізод з емігрантського життя, коли гостро відчувши особисту і національну образу, горда молода українська душа порвала взаємини з шовіністично налаштованими друзями [19, с. 360]. Це був усвідомлений, хоч і надзвичайно емоційний та вольовий, вибір, бо, обидва її старші брати так і залишилися російськомовними, а Сергій під псевдонім Налянич здобув навіть певний розголос як поет літературних груп «Далиборка» та «Скит поетів».

Важливим чинником дальшої внутрішньої перебудови був подебрадський та празький побут Олени Теліги, коли навчання на історико-філологічному факультеті Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова розширило знання про Батьківщину і світ. Приятелювання з Василем Куриленком, Леонідом Мосендзом, Ю. Дараганом, Наталею Лівницькою-Холодною, Є. Маланюком, О. Ольжичем та іншими представниками «празької школи», співпраця з Дмитром Донцовим творили живлюще комунікативне середовище, а зустріч з Михайлом Телігою, очевидно, відкрила найінтимніші джерела національної самоідентифікації в душі поетеси.

Після загибелі Голови Проводу Українських Націоналістів полковника Є. Коновальця 23 травня 1938 року під час терористичного акту у Роттердамі, Олена Теліга на заклик Олега Ольжича бере участь в утворенні й розбудові Культурної Референтури ОУН. У складі перших похідних груп ОУН вона повернулася у зруйнований більшовиками й окупований фашистами

Київ, де очолила Спілку письменників, видавала журнал «Литаври».

З початком війни О. Теліга, одержима ідеєю визволення Батьківщини, замовкла як поетеса: «Як у такий час писати вірші!» [15, с. 336]. Провідною ідеєю, що повністю опанувала Оленою, стало повернення в Київ: «Цей клич обіймав усе: і освободження України, і її незалежність та всебічний розвиток, і закінчення втрачених років еміграції та експіацію всіх еміграційних прогріхів, і врешті, надію, що рідна земля зцілить усі рани й об'єднає роз'єднане» [15, с. 338]. Концепт повернення/возз'єднання видається ключовим не лише в житті, а й у творчості поетеси, зокрема у процесах її особистісної, національної і творчої самоідентифікації, бо означав не лише фізичне повернення на Батьківщину й політичне її визволення, а й возз'єднання особи і нації із власною, природною, Богом даною сутністю.

До речі, творчість Олени Теліги була для мемуаристів єднальною ланкою між особистими спогадами про цю людину, знану зі щоденного побуту, і її віддзеркаленням у засобах масової інформації та громадській думці. Автори спогадів зіставляли образ Олени Теліги, який залишився в їхній пам'яті, з ліричним «Я», створеним у віщій її поезії, яка настільки точно передбачила небуденну долю своєї авторці. Цитуючи відомі пророчі рядки з вірша «Лист («Я палко мрію до самого рання, Щоб Бог зіслав мені найбільший дар: Гарячу смерть – не зимне умирання»), М. Бачинська-Донцова зізналася: «Ніхто з нас, що читали у “Вістнику” ці слова, не міг навіть подумати, що незадовго “серед співу неспокойних днів” вони стануть грізною дійсністю, що поміж “усіх ударів і дарів Господніх” призначена була Олені і Михайлові Телігам і багатьом іншим нашим землякам найвища життєва відзнака – героїська смерть за батьківщину» [2, с. 215].

21 лютого 1942 року у віці тридцяти п'яти літ настало те «неповторне свято», до якого вона готувалася все своє свідоме громадянське життя – волелюбну поетесу за непокору розстріляли гітлерівці разом з її чоловіком Михайлом Телігою та іншими побратимами в Бабиному Яру під рідним Києвом. У мемуаристів і взагалі читачів склалося враження, що «...Олена Теліга таку смерть давно передчувала» [6, с. 307], як заявила Галина Лашенко в 30-ліття загибелі письменниці й революціонерки. За словами Олега Лашенка, з цією загибеллю «виповнюється призначення Олени Теліги. І приходиться їй моральний, хоч і трагічний тріумф» [7, с. 310].

Свідченням цілковитого збігу у свідомості читача образу ліричної героїні з постаттю її авторки є вплетення в мемуарний і біографічний дискурс цитат, алюзій та стилістичних парафраз з поезій Олени Теліги. Наприклад, розповідаючи про героїчну смерть, яку непокірна поетеса обрала заради пробудження волелюбного духу сучасників і наступників, Г. Лашенко вдається до вірша

«Неповторне свято»: «Стояла на межі свого віку, “найвищого шпилью”, коли встигла вже багато дати – і ще так багато обіцяла» [6, с. 308].

Такими ж ремінісценціями з «Повороту» переплів Олег Лашенко свою присвяту «Олені Телізі», видрукувану у «Календарі “Слово” на 1967 рік» (Торонто, 1967): «Її життя – як сама передбачала, – відплило “мов корабель у заграві пожежі”, коли вона, перемагаючи “темні води й полум'яні межі”, саме зійшла була на кам'янистий верх “нашого прекрасного”, хоч і “похмурого берега”. Бо місце, де в останні дні свого життя стояла Олена Теліга, було справжнім шпилем українського світу» [8, с. 316].

Отже, зорієнтовані на концептуальне відтворення цілісного образу спогадуваної особи з окремих суб'єктивних, не раз випадкових, а то й суперечливих, фрагментів, мемуари містили своєрідний дослідницький елемент. Так роздуми над загадкою героїчної постаті стали джерелом змістовних інтерпретацій, що охоплюють творчість поетеси, її приватне життя і громадянський подвиг як єдину цілість.

З другого боку, інтерпретаційні дослідження допомогли біографам відтворити образ поетеси і внутрішні спонуки життєвого її подвигу, давши змогу збагнути й пояснити, яким чином і навіщо ця делікатна жінка пішла на самопожертву. Сьогодні можна упевнено стверджувати, що поезія, а відтак і громадсько-політична й потім революційна робота були для письменниці принципом двоєдиної – особистісної і громадянської – ідентифікації як щомиттєвого, безперервного утвердження власної і національної ідентичності.

Третій етап літературознавчого осмислення розпочинаємо з моменту повернення спадщини героїчної поетеси на батьківщину в часи горбачовської перебудови й у перші роки новітньої незалежності. Через те, що за колоніальних часів постать Олени Теліги, її життя і творчість перебували під жорсткою забороною радянської цензури і були цілковито незнані, поява в українській пресі її творів і біографічних нарисів викликала справжній естетичний шок. Одним з перших почав доносити до читача правду про велику громадянку і поетесу Леонід Череватенко, який наприкінці 1980-х років видрукував низку публікацій у вітчизняній періодиці, зокрема в популярних журналах «Україна», «Дніпро».

Потужна хвиля досліджень появилася в роки незалежної України, за яку боролася і загинула поетеса. Вийшли праці Миколи Жулинського (зокрема, його книжка «Олег Ольжич і Олена Теліга: Нариси про життя і творчість», 2001), Тараса Салиги (стаття «Нескорена муза» у книзі «Імператив», Львів, 1997), Юрія Коваліва (стаття «Олена Теліга», опублікована в різних виданнях, зокрема в журналі «Слово і час», 1991, № 6) та багатьох інших дослідників, котрі різноаспектно розглядали життя і творчість поетеси.

Микола Ільницький висвітлює творчість О. Теліги у контексті Празької школи й, ширше, еміграційної літератури першої половини ХХ ст. («Західноукраїнська і емігрантська поезія 20–30-х років», 1992; «Від “Молодої Музи” до “Празької школи”», 1995). Відомий літературознавець видав одну з найповніших антологій «Поети Празької школи. Срібні сурми» (2009).

Дрогобицька літературознавча школа (Петро Іванишин, Олег Баган, Ігор Набитович, Богдан Червак) відома дослідженнями на основі національно-екзистенціальної методології вісниківської літератури як цілісного ідейно-художнього феномена. На основі історико-літературних документів створено біографічний нарис «Олена Теліга. Життя і творчість» (1997) Б. Червака.

У Донецьку Віра Просалова досліджує контекст Празької школи, профетичний характер, архетипні образи і діалогічну будову ліричних творів О. Теліги, зокрема вірші-присвяти, вірші-відповіді, які дозволяють глибше проаналізувати ідейно-естетичні погляди поетеси, її зв'язки з колегами по перу, знайомими, рідними, визначити смислові доміанти її творчості.

Координаційним центром сучасного телігознавства є Київ, де зосереджено кілька дослідницьких інституцій, відбуваються наукові конференції і захисти дисертацій. Чимало зусиль для вивчення та популяризації життя і творчості поетеси докладає відома дослідниця Надія Миронець. На основі багатьох історико-літературних документів вона опублікувала низку оригінальних праць, зокрема фундаментальне видання «Олена Теліга. О краю мій... Твори, документи, бібліографічний нарис» (К., 1999, 2006). Це видання засвідчило, що феномен О. Теліги поступово перетворюється в інтегровану частину української культури, вносить у неї сильний ідеолого-естетичний струмінь, що означував цілу європейську культуру того часу. Рецензенти висловили високу оцінку виданню доктора історичних наук Н. Миронець, котре, поза сумнівом, позбавлене популістського характеру і, з усвідомленням серйозності репрезентованого матеріалу, не лише доповнює спадщину празької школи, але є вагомим внеском у розвій вітчизняного літературного процесу [20, с. 79]. У якій мірі художні твори та документальні тексти можна використовувати для відтворення портрета історичної особи? Ці методологічні питання Н. Миронець обговорює й у низці інших своїх праць [11], плідно застосовуючи закорінений у

біографістиці просопографічний підхід, завдання якого полягає у відтворенні «живих» образів історичних діячів на матеріалі конкретних джерел [12].

Отже три основні етапи дослідження проблеми ідентичності в ліриці Олени Теліги характеризуються якісними відмінностями.

У перший, прижиттєвий період поетеси, відбувалася безпосередня рецепція у формі діалогу: її твори отримували відгук у пресі, а письменниця своїми публіцистичними есеями і поетичними творами реагувала на них, як і на літературну та суспільну ситуацію загалом.

Провідні рецепційні форми наступного етапу – публікації поетичних текстів Олени Теліги та спогадів про неї, критичні інтерпретації й полеміки, а відтак – біографічні та поетикальні дослідження.

На третьому, сучасному, етапі відбулося значне розширення методологічного інструментарію телігознавства, здійснюється інтенсивний аналіз зібраного історико-літературного матеріалу та його синтез у формі антологій, мемуарно-документальних і критичних монографій, збірників конференційних матеріалів, наукових дисертацій тощо.

Таким чином, літературознавчі публікації, що появлялися впродовж шести десятиліть, поступово окреслили канон життєвого шляху і поетичної спадщини Олени Теліги, стимулювавши розвиток дослідницьких зацікавлень проблемами ліричної ідентифікації у двох основних, тісно, а інколи й нерозривно, зв'язаних напрямках: біографічному та інтерпретаційному.

Невирішеною або ж дискусійною залишається низка питань, пов'язаних в проблемою ідентичності в поезії Олени Теліги. Чи існує пряма відповідність між життям і поезією Олени Теліги, тематикою і формою її творів? Чи можна безпосередньо ототожнювати постать поетеси з її ліричним «Я»? Хоча появилася вже чимало праць компаративного характеру, однак декларативними, досі аналітично не перевіреними залишаються твердження про її взаємини з попередниками, сучасниками й наступниками. Так, скажімо, ще навіть не ставилося питання про характер зв'язку поетеси з великою шевченківською традицією; конкретнішими і все ж фрагментарними є дослідження цієї постаті на тлі Празької школи, а над її впливом на творчість наступних поколінь, зокрема шістдесятників, українське літературознавство лише зараз починає задумуватися.

Література

1. Астаф'єв О. Рецепція творчості Олени Теліги в українській еміграційній критиці / Олександр Астаф'єв // На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації : Мат. наук. конф. 21-23 вересня 2006 р. : До 100-річчя Олени Теліги / Відп. ред. О. Кобець. – К. : [Всеукр. жіноче т-во ім. Олени Теліги], 2006. – С. 13-17.

2. Бачинська-Донцова М. Теліги (Жмут спогадів) М. Бачинська-Донцова // Олена Теліга : Збірник Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 215-226.
3. Донцов Д. Поетка вогняних меж : Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто : Гомін України, 1953. – 96 с.
4. Донцов Д. Трагічні оптимісти / Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Дмитро Донцов. – Торонто, 1958. – С. 279–285.
5. Клен Юрій. Ще раз про сіре, жовте і про Вістникову квадригу / Юрій Клен // Вістник. – 1935. – Т. 2, кн. 6. – С.419-426.
6. Лащенко Галина. Из доповіді у 30-ліття смерті / Галина Лащенко // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 305-309
7. Лащенко Олег. На київських верхах / Олег Лащенко // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 310-315.
8. Лащенко Олег. <Олені Телізі> / Олег Лащенко // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 316-318.
9. Лятуринська О. Поезії Олени Теліги / Оксана Лятуринська // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 447-449.
10. Маланюк Є. Розповідь про Лену / Євген Маланюк // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 328-331.
11. Миронець Н. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело // Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики : Зб. наук. праць. – Ч. 12 : У 2-х част. – Част. 2. – К., 2005. – С. 210-231.
12. Миронець Н. Олена Теліга : Риси до просопографічного портрета / Надія Миронець // На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації: Матеріали наук. конф. (до 100-річчя О.Теліги). – К., 2006. – С. 7-12.
13. Наріжний С. Українська еміграція : Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с.
14. Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – 474 с.
15. Падох І. Остання постанова Олени Теліги // Олена Теліга : Збірник/ Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 335-339. 166
16. Пеленський Є.-Ю. Сучасна любовна лірика у поетес (з нагоди появи книжки віршів Н.Лівицької-Холодної) / Є.Ю.П. // Новий час. – 1935. – № 58 (від 17 березня). – С. 6.
17. Перессіні М. Два обличчя ідентичності / Мауро Перессіні // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1993. – Серпень. – С. 16-17.
18. Самчук У. На білому коні : Спомини і враження. – Видання друге. – Вінніпег : Т-во «Волинь», 1972. – 249 с.
19. Самчук У. На шляху до Києва // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 359-372.
20. Сінченко О. Тонкий лірик і лицар чину – Олена Теліга [Теліга О. О краю мій. : Твори, документи, біографічний нарис. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 496 с.; іл.] / Олексій Сінченко // Слово і час. – 2006. – № 9. – С. 79-80.
21. Теліга О. Душа на сторожі : Вибір з поезій / Олена Теліга. – [Б.м.] : Культура, 1946. – 31 с.
22. Теліга О. О краю мій... : Твори, документи, біограф. нарис / Олена Теліга / Упорядкув., перед. сл., прим., біограф. нарис Надії Миронець. – К. : Вид-во ім.Олени Теліги, 1999. – 496 с.
23. Шевельов Ю. Без металевих слів і без зітхань даремних / Гр. Шевчук (Юрій Шерех) // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 452-461.
24. Штуль К. Поворот (Уривки з п'єси) / Катерина Штуль // Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 387-393.

Татьяна Голембовская

ТВОРЧЕСТВО ЕЛЕНА ТЕЛИГИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ: АСПЕКТ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. В статье раскрыто творчество Елены Телиги в рецепции украинской критики сквозь призму проблемы идентичности, выделены основные этапы историографии литературоведческой телигианы.

Ключевые слова: идентичность, рецепция, критика, статья, очерк, обзор.

Tetyana Holembovska

CREATIVITY ELENA TELIGI IN LITERARY STUDIES: ASPECT OF IDENTITY

Summary. The article deals with the works of Olena Teliha in reception of Ukrainian criticism through the problems of identity. The main stages historiography and literary acknowledgment of Telyha have pointed out.

Key words: identity, reception, criticism, article, essay, review.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014 р.

Тетяна Голембовська – доцент кафедри української літератури ДВНЗ «УжНУ».